

in de aanwezigheid van bacteriën of virussen voor nodig was. Deze omslag had meer aandacht verdiend.

Huijnen heeft in zijn studie ervoor gekozen zich met name te richten op drie actoren: universiteit, industrie en overheid. Hoewel her en der wordt gerefereerd aan de houding van het grote publiek ten aanzien van vitamines, ontbreekt deze actor groten-deels. Uit zijn studie doemt een beeld op van de Nederlander in het interbellum met een voorliefde voor hutspot, aardappelen en witbrood. Huijnen stelt dat in tegenstelling tot de Verenigde Staten de ontdekking van vitamines in Nederland niet tot een ware hype en een preoccupatie met gezond eten heeft geleid. Maar hij constateert tegelijkertijd wel dat gezondheid en voeding ook hier na de Eerste Wereldoorlog erg in de mode waren. Deze observaties hadden meer aandacht verdiend. Met een zo basale levensbehoefte als voeding komt het grote publiek in deze studie er wat bekaaid vanaf, terwijl juist in een analyse waarin de industrie een zo grote rol speelt het publiek (de gebruikers en kopers) eigenlijk niet kan ontbreken.

Huijnen heeft met deze vlot geschreven en bondige studie niet alleen een interessante bijdrage geleverd aan de geschiedenis van voedingsonderzoek in Nederland, maar biedt ook een nieuw pragmatisch perspectief op de belangenverstrengeling van wetenschappers. Een thema dat ook nu nog niets van zijn relevantie heeft verloren.

Ingrid Kloosterman
Universiteit Utrecht

Hans Boot, *Opstandig volk. Neergang en terugkeer van losse havenarbeid*
(Amsterdam: Solidariteit, 2011) 558 p. ISBN 978 90 72854 04 9.

De schrijver (1937) van dit proefschrift heeft de verwickelingen rond de Amsterdamse havenarbeid vanaf 1982 zelf meegemaakt als redacteur van het blad *Solidariteit*. De meest recente periode krijgt dan ook relatief veel aandacht. Boot wijst in het begin van het boek op een bijzondere ontwikkeling in de Nederlandse havens Rotterdam en Amsterdam. Anders dan in veel andere zeehavens voltrok de ‘decasualisatie’ van de havenarbeid zich vanaf vlak na de Tweede Wereldoorlog en niet pas onder invloed van de opkomst van de container zo’n twee decennia later. Dit geeft meteen aan dat niet zozeer economische factoren zoals de mate van fluctuatie in de vraag (de containerisatie bespaarde niet alleen veel arbeid, maar gaf ook per saldo het havenwerk een meer regelmatig karakter), maar eerder “overwegingen de arbeidsverhoudingen te pacificeren en de verzorgingsstaat op te bouwen” (p. 14) ten grondslag lagen aan het minder ‘los’ maken van de arbeid. Paradoxaal genoeg kreeg de havenarbeid met het voortschrijdende containerisatieproces in Amsterdam uiteindelijk weer een meer los karakter.

Het begin van ‘neergang’ van de tot dan toe dominerende losse havenarbeid dateert van 1917, toen onder druk van de oorlogsomstandigheden in Amsterdam een arbeidsreserve werd ingesteld die in de praktijk als steunregeling fungeerde, gevolgd door een ‘echte’ Havenarbeidsreserve (HAR) in 1919. De theoretische gedachte achter een pool is dat de betrokken arbeiders op efficiënte wijze beurtelings ingezet kunnen worden bij verschillende bedrijven al naar gelang de werkdrukke. Maar in Amsterdam was het devies vooral ook disciplineren van (een deel van de) losse havenarbeiders door hen een bepaalde zekerheid in inkomsten te bieden. De gelukkigen onder de losse arbeiders konden echt slechts kort van een garantieloon genieten, dat werd afgeschafft

in 1923. De auteur kenschetst de periode 1880-1940 dan ook als “geen terugdringing, maar centralisering van het systeem van losse arbeid” (p. 95). In 1945 werd in Amsterdam dan de Stichting Samenwerkende Havenbedrijven (SHB) opgericht. De SHB-ers waren daarbij in vaste dienst bij de pool en konden rekenen op een garantieloon

Opvallend is dat de vakbonden een nogal passieve rol speelden in de ontwikkeling van de arbeidspools. Na de Tweede Wereldoorlog handelden zij meer proactief, maar bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de pool kregen ze pas heel laat, toen de arbeid al weer ‘losser’ was geworden. Nadat de vakbonden in 1962 de *volledige* doorbetaling van het loon bij leegloop wisten te bedingen, waarmee “[D]e decasualisatie was voltooid” (p. 490), zette na verloop van tijd weer een ‘recasualisatie’ in. Concreet gezien begon het aantal SHB-arbeiders gestaag te dalen van circa 2900 in 1960 naar 800 in 1980 en 450 in 1990, aanvankelijk overigens vooral doordat havenbedrijven de tot in de jaren 1960 schaarse arbeiders zelf aan zich wilden binden. De voortdurende vermindering van de arbeidsintensiteit zette vervolgens de havenwerkgelegenheid als geheel onder druk, maar tegelijkertijd nam de steevast omstreden praktijk van inhuur van derden (tijdelijke arbeiders van buiten de SHB, wier loon niet noodzakelijk doorliep als er geen werk was) in relatieve betekenis toe.

Anderzijds kreeg de SHB in de jaren 1980 net als de Rotterdamse tegenhanger ook een opvangfunctie in het beleid van ‘geen gedwongen ontslagen’ dat de Vervoersbond FNV op sectorniveau wist af te dwingen. In 1993 verdween uiteindelijk de havenbijdrageregeling van het Algemeen Werkloosheidsfonds (AWF) en in 1995 werd de functie van de SHB overgenomen door een commerciële, maar via Melkert-gelden gesubsidieerde Arbeidspool met zo’n 300 poolarbeiders, die al in 1997 failliet ging. De opvolger daarvan, het nog weer kleinere Span/Spano, hield het ook niet lang vol en laatstgenoemde werd in 2003 na een nieuw faillissement overgenomen door de nog bestaande Stichting Werkgelegenheid Amsterdam (SWA).

De auteur heeft in de chronologisch opgezette studie veel oog voor de context (vooral ook de ontwikkelingen bij de vakbonden) en maakt gebruik van een baaierd aan gepubliceerde en ongepubliceerde bronnen. Geregeld maakt hij een interessant uitstapje naar de verwickelingen in de Rotterdamse haven, waarbij de relevantie voor de Amsterdamse geschiedenis soms wat verloren gaat. De studie is wel vooral een ‘beleidsgeschiedenis’ en gaat eigenlijk nauwelijks over het werk en het leven van de losse arbeiders zelf. Het boek heeft daarbij trekken van een kroniek en het is daarom nogal inconsequent dat Boot het proces van de ondergang van de laatste havenpool (Span/Spano) niet bespreekt. Het nog tot 2008 doorlopende langdurige juridische gevecht van 26 arbeiders tegen hun ontslag door Span/Spano krijgt daarentegen disproportioneel veel aandacht. De auteur is zelf betrokken geweest bij deze strijd, die ook tegen de betrokken bestuurders van de FNV gericht was. Het engagement krijgt hier soms de overhand op de afstandelijke analyse. Zo is de kenschets van de vakbondsbestuurders als bevoorrecht qua bezoldiging en vrijstelling van het gewone werk (p. 396) nogal unfair (de ook in het boek genoemde Gerard Krul, als toenmalig hoofdredacteur van het Vrije Volk een succesvol bemiddelaar in het Rotterdamse stukgoedconflict in 1987, heeft bijvoorbeeld later tijdens een lezing aan de Erasmus Universiteit Rotterdam verteld dat na afloop van toen gevoerde ‘geheime’ onderhandelingen een bondsbestuurder als Paul Rosenmöller diep in de nacht zelf nog naar het FNV-kantoor moest om de informatie-stencils voor de achterban te gaan draaien).

Aan het einde van het boek vat de auteur alles nog eens samen door in totaal tien fasen te onderscheiden in het proces van het ‘vaster’ en daarna weer ‘losser’ worden

van de Amsterdam havenarbeid. De epiloog die daarna komt is eigenlijk een tweede samenvatting en bevat enkele weinig zeggende slotsommen zoals: 'Het *algemene beeld* over de periode 1945-1995 liet zien dat de SHB primair een vraagstuk was van de gezamenlijke ondernemers en door haar oorsprong van sjouwen en stouwen van de stukgoedsector' (p. 516). Dit citaat laat meteen ook zien dat de lang vrij soepele stijl de auteur nu bij tijd en wijle in de steek laat. Ook het afwisselend gebruiken van verschillende lettertypes oogt niet elegant. Voor het overige moeten we Boot echter dankbaar zijn voor het in kaart brengen van deze soms taaie stof.

Hugo van Driel

Rotterdam School of Management, Erasmus University

Rebekka Habermas en Gerd Schwerhoff (red.), *Verbrechen im Blick. Perspektiven der neuzeitlichen Kriminalitätsgeschichte* (Frankfurt/New York: Campus, 2009) 441 p. ISBN 978-3-593-38932-5.

In tegenstelling tot in Nederland bestaat er in Engeland, Frankrijk en Duitsland een levendige historiografie op het gebied van de vroegmoderne criminaliteit en rechtspraak. Het in 2009 verschenen *Verbrechen im Blick*, een bundel onder redactie van Gerd Schwerhoff en Rebekka Habermas – twee van Duitsland's belangrijkste criminaliteitshistorici – is een weerslag van de nieuwste perspectieven in het onderzoek naar vroegmoderne criminaliteit in Duitsland.

Het boek bestaat uit vijf delen. Het eerste deel 'Perspektiven' bevat twee introductie-artikelen van Rebecca Habermas en Achim Landwehr waarin zij ingaan op de huidige debatten en de stand van zaken in het criminaliteitsonderzoek. De laatste decennia heeft op dat gebied een verschuiving plaatsgevonden van de klassiek rechtshistorische invalshoek waarin de nadruk ligt op wetgeving, de toepassing van rechtsregels en juridische procedures naar de sociaaleconomische benadering van criminaliteit. In deze laatste stroming worden ontwikkelingen in criminaliteit en rechtspraak gerelateerd aan sociale disciplineren en de civilisatietheorie van de socioloog Norbert Elias. Dat laatste is wel bekend in Nederland, maar veel minder bekend is het door Martin Dinges geïntroduceerde begrip 'Justiznutzung'. Deze term staat voor de manieren waarop mensen in het verleden gebruikmaakten van de verschillende vormen van rechtspraak en conflictregulering en betekende een belangrijke paradigmaverschuiving binnen de sociaaleconomische geschiedenis. De focus verschoof van de controle van boven af vanuit overheden, kerken en andere instituties – historicus Heinz Schilling is een belangrijke representant van die richting – naar de initiatieven en drijfveren van mensen vanuit allerlei lagen van de bevolking die gebruikmaakten van het recht om hun eigen doelen te verwezenlijken. Rebekka Habermas meent dat criminaliteitshistorici nog een stap verder moeten gaan en introduceert de term 'Doing Recht', waarmee ze bedoelt dat een rechtssysteem slechts kan worden doorgrond door naar alle actoren te kijken (aanklagers, verdachten, politie, media, etc.).

De bundel wil niet alleen laten zien dat een interdisciplinaire invalshoek noodzakelijk is voor het onderzoek naar criminaliteitsgeschiedenis, maar is daarnaast een pleidooi voor grensoverschrijding in chronologisch opzicht. Traditioneel bestaat er in de Europese (rechts)geschiedenis een sterk onderscheid tussen de vroegmoderne periode en de moderne periode. Dat is niet vreemd, want met het ontstaan van de